
Molnár Géza: AZ ÁRTÉRI GAZDÁLKODÁS A Kárpát-medencei gazdasági-politikai kontinuitás alapja. Ötödik rész

Az ártéri gazdálkodás és az egyes ártéri haszonvételek

Az ártéri gazdálkodás és az ártér haszonvételei a már ismertetett vízrendezéseken alapultak. A fokok ásása a gazdálkodás érdekeinek megfelelően, azokkal összhangban történt, a rendszer tehát nem csak, és nem is elsősorban az árvízvédelem vagy a vízrendezés szolgálatában állt. Az ártéri gazdálkodás leglényegesebb jellemzője ugyanis az volt, hogy a gazdálkodás során egyazon mozzanattal a lehető legtöbb feladatot igyekeztek megoldani. Ez az elv az élet minden területére jellemző volt. Hogy csak néhány egyszerű példát említsünk: a falvakat lehetőség szerint az ármentes magaslatokra építették, nem egy esetben azonban a települések helyét mesterségesen is megmagasították. Ilyenkor a terület feltöltéséhez a földet egy nagyobb mélyedésből ásták ki, amelyet azután a fokok segítségével rendszeresen elárasztottak vízzel. Az így kialakított tavacsákat ásványnak hívták. Létesítésének egyik célja az árvízveszély csökkentése volt, és nem csak azért, mert onnan termelték ki a telephely magasításához szükséges anyagot, hanem mert ezzel is növelték az ártér tározóterét, esetenként pedig egy-egy magaslatot is átvágtak, így a víz nagyobb területet öntött el folyamatosan, felduzzadásának lehetősége pedig csökkent. De az ásvány biztosította emellett a falu vízellátását, szolgált víziútként is, és például a Szamos-háton vagy az Ormányságban szakrális feladatai is voltak. A templomokat ugyanis több helyen az ásvány (vagy egy félkörben kanyarodó holtág) vizével vették körül, mely így a vízből mint „őselemből” kiemelkedő világ képzetét keltette, illetve azt szimbolizálta. (Szent és a profán ilyen jellegű összefonódására a vogul hitrege elemzése kapcsán már utaltunk, erre e műveltség esetében más jelek is utalnak. Elég talán, ha Attila temetésére gondolunk, ahol a szakrális jelentőségű uralkodó temetése pontosan megegyezett egy halászlátai módszerrel.)

Ugyanígy számtalan feladatot oldottak meg a fokok révén is. A víz szétterítése közben segítségükkel az ártér valamennyi mélyedését halastóvá változtatták, emellett a fokok jelentős víziutak, öntöző- és lecsapoló csatornák voltak. Több helyen, pl. Görbeháza határában vagy Tiszatarján felett, de más folyóink, így pl. a Duna mentén is aklokot határoltak, ilyenkor a fokokat vagy az ereket egy-egy nagyobb térség körül vezették, medrüket kímélyítették, és azok külső oldalára magas töltést hánytak, hogy a jöszág az akólból kitörni ne tudjon.

Az ártéri gazdálkodás másik jellemzője, hogy kialakítása során az ember a természet folyamataiba azok mentén avatkozott be, Andrásfalvy Bertalan szavaival élve: együttműködött a folyó természetadta lélegzésével, áradásával-apadásával. Azaz az ártér művelés alá vonását a természetes környezet jellegének megváltoztatása nélkül valósította meg. Haszonvételei során **az ártéren termő növényeket természetette, és az ott életteret találó állatokat tenyésztette, tehát nem törekedett olyan növényi kultúrák meghonosítására, amelyek természetes körülmények között az ártéren elpusztultak volna.** A gazdálkodás emellett nem egy-egy növényre, hanem **növénytársulásokra** irányult, és az

esetek többségében csak annyit jelentett, hogy az ember a vadon tenyésző növényeknek és állatoknak a lehető legjobb életfeltételeket biztosította.

Magát a gazdálkodást sokan még ma is a halászlát-pakászáttal, azaz a vízhez közvetlenül kapcsolódó haszonvételekkel azonosítják, a növénytermesztést, az erdőgazdálkodást vagy épp a rideg állattartást pedig külön gazdálkodási formaként kezelik, vagy miként azt pl. Dóka Klára teszi, az ártéri gazdálkodáson belül különböztetnek meg eltérő formákat, aszerint, hogy az adott területen mely haszonvételek tettek szert nagyobb jelentőségre. Ennek megfelelően a XIX. századi ártereken négyféle ártéri gazdálkodás lett volna és pedig:

- a) földművelő típus: kiegészítő állattartás és ártéri jövedelem
- b) állattenyésztő típus: kiegészítő földművelés és ártéri jövedelem
- c) ártérhasznosító típus: kiegészítő földművelés és állattenyésztés
- d) vegyes típus: jelentős földművelés és állattenyésztés kiegészítő ártéri jövedelem” (Dóka 1986. 40. oldal)

Természetesen az ártéri gazdálkodás több más típusát is megkülönböztethetnénk, az egyes haszonvételek további differenciálásának segítségével, de ebben az esetben épp a lényeg felett siklanánk el. Arról van szó ugyanis, hogy maga az ártéri gazdálkodás minden esetben valamennyi létező haszonvételet magában foglalta a növénytermesztés lehetséges formáitól az állattartáson és a halászlátot át az erdőgazdálkodásig és a gyümölcs-termesztésig, illetve az említett haszonvételekhez kapcsolódó feldolgozó ágazatok működtetéséig. Az egyes gazdasági tevékenységek között általában nem tehetünk különbséget. Hosszú idő átlagát tekintve valamennyi egyformán jelentős volt, rövid távon ennek ellenére egyik-másik előtérbe kerülhetett vagy háttérbe szorulhatott a körülmények változása folytán, ez azonban nem érintette a gazdálkodás jellegét.

A mai szóhasználatnál élve egy tipikusan több lábon álló gazdaságról van szó, ahol az állandó biztonságos gazdaság működési feltételeit a lehető legkevesebb erőforrás igénybevétele mellett a lehető legszélesebb termékszerkezet kialakításával biztosították, azaz a létező legkisebb anyagi ráfordítás mellett a létező legtöbb terméket és termékféleséget állították elő. Így egyrészt teljes egészében fedezték a gazdaság saját szükségleteit, másrészt épp az előállított termékek sokféleségének köszönhetően a gazdálkodási forma alig-alig függött a piactól: ha ugyanis egységnyi energia- (tőke)befektetés mellett, egyazon munkafolyamattal, illetve e munkafolyamat kisebb módosításával a lehető legtöbb termékféleséget állítunk elő, az egyes termékek előállításának költsége a lehető legalacsonyabb lesz, emellett pedig a végtermékek közül nagy valószínűséggel akad olyan áru, amely iránt a piacon nagy lesz a kereslet, s nyereséggel lehet túladni rajta. Így módon a gazdálkodás egésze akkor is nyereséges, ha egyes termékeit nem, vagy csak nagy veszteséggel lehet értékesíteni. Az adott esetben ehhez hozzájárul az is, hogy a különböző termékek előállítása egy bizonyos határig egyazon munkafolyamat segítségével történik, a halállomány felduzzasztása, az erdők felnevelése, a gyümölcsösök karbantartása, a hasznónövények és a tenyésztett állatok létfeltételeinek biztosítása mind-mind ugyanazt a tevékenységet igényli. Ha a felsorolt termékek közül bármelyikéből nagyobb készletek halmozódtak fel, egyszerűen nem takarították be a termést. A mai, differenciált mezőgazdasági termelés mellett ez csódhöz vezetne, az adott esetben azonban még csak súlyos gazdasági hátrányt sem jelentett, hiszen az egyes áruféleségek külön előállításának költségei épp a „betakarítással” kezdődtek. A gazdálkodás lényege te-

hát, hogy valamennyi haszonvételeit egyazon mozzanattal, a már vázolt vízrendezések végrehajtásával tették lehetővé, vagyis a gazdálkodás mind rendszerében mind felépítésében elválaszthatatlan volt a vízrendszer működtetésétől. Az öntözéses gazdálkodás, és a mai mezőgazdasági művelés mellett e két funkció egymástól elkülönül, s ez nem csak többletköltséget eredményez, hanem, mint azt a magyarországi vízlépcsők példája mutatja, könnyen odavezet, hogy a kialakult vízügyi ágazat és a mezőgazdaság létezői elkülönülnek, sőt az egyik érvényesítése a másik létét veszélyezteti.

Az ismertetett körülmények között a működő ártéri gazdálkodás esetében az egyes haszonvételek eltérő jelentőségéből csak a természeti környezet, illetve később a piaci viszonyok változásaira következtethetünk, nem pedig arra, hogy az egyes területeken a gazdálkodás más-más típusai jöttek volna létre. Jó példa erre a halászat: több alkalommal előfordult, hogy a piac telítettsége miatt a halakat nem lehetett eladni. Ilyenkor a fokokból illetve a halasokból nem halászták le az ott rekedt halállományt, vagy miként arról az egykorú források beszámolnak, a jószággal etették fel a zsákmanyt. (Andrásfalvy 1975. 180. oldal) Az egyéb ártéri haszonvételek esetében azonban a „termelés visszaszorítása” kevésbé látványos.

A halászat, az állattartás, a növény- és gyümölcsstermesztés, az erdőgazdálkodás és a kertművelés az ártéren kivétel nélkül a már említett vízrendezésekhez kapcsolódott, azok nélkül megvalósíthatatlan volt, ugyanakkor az esetek nagy részében a gazdálkodás jellegéből adódóan nem is igen igényelt azon felül újabb erőfeszítést. Korábban már utaltunk rá, hogy a növénytermesztés és az erdőgazdálkodás, sőt bizonyos fokig a rideg állattartás is csupán azt jelentette, hogy az ártéren vadon is megélő állatoknak, illetve tenyésző növényeknek a legkedvezőbb létfeltételeket biztosítják, majd a termését, szaporulatát elsajátítják, betakarítják. Ez az elv egyértelműen érvényesül a halászat és az erdőgazdálkodás esetében, valamint a növénytermesztés egyes módzatainál. (Az adott esetben szándékosan használtuk a „növénytermesztés” kifejezést a „földművelés” helyett. Az ártéri gazdálkodás során ugyanis vizenövényeket is „termesztettek”, igaz csak az említett elv szerint, azaz a vadon is termő növények életfeltételeinek javításával. A szakirodalomban ezt a tevékenységet a „mocsári növények gyűjtögetése” címszó alatt szokták tárgyalni, ez azonban álláspontunk szerint pontatlan meghatározás, hiszen az egyes növények létfeltételeit emberi beavatkozással, egy egységes vízrendszer működtetésével befolyásolták, így az adott esetben nem egyszerű gyűjtögetésről van szó.)

Az ártéri gazdálkodás tehát szorosan kapcsolódott a folyók természetes lélegzéséhez alkalmazkodó fokrendszer működéséhez, ennek megfelelően a gazdálkodási formát a „földművelés” kifejezés mintájára, akár „vízművelés”-nek is nevezhetnénk.

Gondoljuk csak végig: a középkori Magyarország legértékesebb területei, a gyümölcsösök, a nagykiterjedésű erdőségek, az egységes vízrendszerbe bekapcsolt tavak az Alföldön közvetlenül kapcsolódtak a fokrendszer működéséhez. Vegyük még figyelembe azt is, hogy a jelzett értékrendszer érvényesülésének időszakában az egyes alföldi birtokok esetében az eláraszthatóság értéknövelő tényezőnek számított, ezt oklevelekben külön feltüntették, sőt az ilyen birtokokat erre tekintettel adományozták is. Azaz a gazdálkodás célja nem a „vízenyős területek” lecsapolása, hanem éppen ellenkezőleg, azok kiterjesztése volt. Korábban már utaltunk arra, hogy ez csak abban az esetben lehetséges, ha az elárasztott területek gazdasági hasznosítása biztosítható volt, **ez viszont azt jelenti, hogy a középkori Magyarország mezőgazdasági termelésén belül a földművelés az**

Alföld tekintélyes hányadán csak kiegészítő ágazat volt. Az élelmiszer termelés; akár a növénytermesztést, akár az állattenyésztést vizsgáljuk, nem a szántóföldek, hanem az árterek hasznosításán alapult. Ilyen körülmények között a fokok létesítését, működtetését, karbantartását a szántással, és egyébként a talajelőkészítéssel állíthatjuk párhuzamba. Ami viszont témánk szempontjából két jelentős mozzanatot vet fel: **1) A középkori Magyarország, és általában a magyarországi feudalizmus történetét mi eleve téves kiindulási pontról szemléljük, amikor a legdöntőbb gazdasági tényezőnek a földet (értve ezen a szántókat) tekintjük.**

Ez a megközelítés a jelek szerint nem alkalmas sem a középkori magyar gazdaság, sem a társadalom jellemzésére. Ennek megfelelően azok a vizsgálatok, amelyek arra utalnak, hogy egy-egy adott időszakban hány egész-, hány fél-, hány negyedtelkes stb. jobbágy, és hány csupán házhellyel rendelkező „nincstelen zsellér” élt az országban **a folyószabályozásokat megelőző időszakok árterekre vonatkoztatva nem jelentenek az égvilágon semmit, mert a tárgyalt korszakban a gazdálkodás alapja itt nem a (szántó)föld, ennek megfelelően nem a jobbágytelek volt.**

2) A mai magyar mezőgazdaság nem a saját hagyományainkon alapul, azaz történetében van egy törés, melyet a XIX. századi folyószabályozások tesznek teljessé. (Hogy ez a „törés” pontosan mikor következett be egyelőre nem világos. „A középkori vízrendezések összeomlása” című fejezetben érinteni fogjuk ezt a kérdést, most csak annyit jegyzünk meg, hogy a vizsgáldások e tekintetben még a kezdeteknél tartanak, az előzetes kutatások alapján azonban annyit leszögezhetünk, hogy a változások első jelei már igen korán, a XIV-XV. században jelentkeznek.)

Összefoglalva az eddig elmondottakat megállapíthatjuk, hogy az ártéri gazdálkodás minden mozzanata a korai vízrendezésekhez kapcsolódott, azaz az ártér vízfolyásainak rendezése és a mezőgazdasági termelés szorosan összefonódott, egységet alkotott. A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogyan alakult e két mozzanat kapcsolata az egyes haszonvételek esetében, mint a rideg állattartás, a halászat, a gyümölcsstermesztés és a növénytermesztés.

A.) Rideg állattartás

A korai vízrendezések tárgyalása során már említettük, hogy az ártéri gazdálkodás feltehetően a délorosz sztyepp egészét jellemezte, ám nyilvánvaló nyomai csak a magyarsággal szorosan kapcsolatba hozható területeken maradtak fenn. Már ebből is látható, hogy az adott esetben történelmünk egyik kulcskérdéséhez érkeztünk. Ha a rideg állattartást, mint az ártéri haszonvételek egy fajtáját kapcsolatba hozhatjuk az ún. „nomád pásztorkodással”, vagy épp azonosíthatjuk azzal, teljesen át kell értelmeznünk az eurázsiai sztyepp „lovas-nomád” népeiről kialakított képet. Érdemesnek látszik tehát alaposabban körüljárni e kérdést.

Elsőként vizsgáljuk meg mit is jelent a „nomád-pásztorkodás”!

Nomád pásztorkodáson általában állandó, esetlegességtől függő vándorlást, barangolást értenek. E barangolás alapja a legelőt kereső jöszög vándorlása. A pásztortársadalmak gazdálkodása ennek megfelelően az állattenyésztésen alapul, minél nagyobb tömegű állatállományt tud egy nép a kezében tartani, annál gazdagabb, erősebb. „Ugyanakkor az állatállomány kedvező körülmények között gyorsan felszaporítható, s ennek gyakorlatilag csak a legelőhiány szab határt. Ezzel elérkeztünk a kérdés csomópontjához. A nomád gazdálkodás alapja a legelő birtoklása. Az állattenyésztés gyakori „túltermel-

se ugyanúgy legelőhiányhoz vezet, és harcokat vált ki a legelők birtoklásáért, mint az aszály okozta legelőcsökkenés, s a legelőkért vívott harcból az egyik fél vesztesen kerül ki. Nomád gyakorlat szerint a vesztes törzset elrendezik, az aulokat (A NEMZETSEGEKET) és a jószágokat szétosztják a győztes főemberek egymás között, egyik-másik vesztes törzsnek vagy törzsszövetségnek azonban sikerül elmenekülnie, s mivel a Himalája, a kínai fal, a Csendes-óceán és a fagyos Szibéria által bezárt térségből egyetlen irányba vezet ki út a füves pusztákon, nyugat felé, ez lett a tútelítelt medence időnkénti levezetője.

Az eurázsiai országút utolsó állomása a Kárpát-medence, ide torkollott a szkítáktól kezdve mindmegannyi lovas-nomád nép útja. Az Alföld viszonylag száraz, kevésbé csapadékos klímája, sztyeppréflórája (GYÖRFFY IIT TÉVED, AZ ALFÖLD UGYANIS NEM A SZTYEPPRÉT, HANEM AZ ERDŐSSZTYEPP ÖVEZETÉBEN TALÁLHATÓ, CSAK AZ ERDEIT MÁRA KIIRTOTTA AZ EMBER.) hasonlóvá teszi „Szkítia” füves pusztájához, és a belé vezető széles folyóvölgyek szintén kitűnő terepet biztosítanak a nyári legeltetésnek. Eppen ezért alig volt nép a népek országútján, amelynek töredéke el ne érte volna a Kárpát-medencét.” (Györffy Gy. 1984. 578-579. oldal.)

Györffy György elméletének egyik kiindulópontja, hogy a „nomád pásztor társadalmak” gazdálkodásának alapját az állattenyésztés adja, más foglalkozások emellett csak kiegészítő jellegűek lehetnek, ennek megfelelően a gazdasági élet döntő mozzanata a legelők birtoklása. Hiszen az állatállomány felszaporításának, azaz a „törzs”, a „nemzettség” gazdagodásának gyakorlatilag csak a legelőhiány szab határt. Az állattenyésztés emellett nagyobb létbiztonságot eredményez, ami nagyobb népszaporulathoz vezet, a legelők ennek megfelelően előbb-utóbb szűknek bizonyulnak, a „nomád pásztorokodással” tehát együtt jár az állandó harc a legelők biztosításáért, melynek végeredményeként az egyes nomád népek egymást üzve végighömpölyögnek az eurázsiai sztyeppén Belső-Ázsiától a Kárpát-medencéig; a másik kiindulópont tehát, hogy a „nomád pásztorokodás” Belső-Ázsiában alakult ki, s onnan terjedt át az eurázsiai sztyeppékre.

A „nomadizálás” legfontosabb jellemzői ezek szerint a következők lennének:

- 1.) az állattenyésztés túlsúlya a gazdálkodásban, és ebből következően;
- 2.) a nép egészére, vagy legalábbis nagyrészt jellemző esetleges vándorlás;
- 3.) a „nomád-állattartás” egy viszonylag szűk, pontosan behatárolható földrajzi környezetben, mégpedig a Himalája, a Kínai fal, a Csendes-óceán és a fagyos Szibéria által határolt belső-ázsiai térben alakult ki, és onnan terjedt el az eurázsiai sztyepp egészére.
- 4.) a gazdálkodásnak csak a szabad legelő hiánya szab határt, s ha a vándorló nép már nem talál elfoglalható s felhasználható legelőt, kénytelen-kelletlen meg kell küzdenie a legelőterületek birtoklásáért. Ennek a küzdelemnek az eredményei aztán a népvándorlások.

E kép azonban jelentős ellentmondásokkal terhes. Kezdjük rögtön az elején. Az állattartás túlsúlya nem jelentheti, és nem is jelenti azt, hogy az adott társadalmak csak és kizárólag pásztorokodással foglalkoznak. Az állattenyésztést természetesen ki kell egészíteni kézműparral, egyrészt, hogy annak feltételeit biztosítani lehessen, másrészt, hogy termékeit, legalább részben, fel tudják dolgozni. Emellett számottevő kereskedelemnek is lennie kell, mert az állatállomány csak akkor lehet a gazdagság fokmérője, ha segítségével – feldolgozásával vagy értékesítésével – a mindennapi élethez nélkülözhetetlen használati tárgyakon felül az adott társadalomra jellemző luxuscikkek is beszerezhetők. Ezek a mozzanatok azonban már önmagukban arra utalnak, hogy az állattenyésztés mellett számtalan kiegészítő foglalkozás

létezett, melyek a rájuk jellemző sajátos életmódot követelték meg a velük foglalkozó emberektől. Azaz az ún. „pásztor-társadalmak” már abban az esetben is igen differenciálnak tűnhetnek, ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a földműveléssel még kiegészítő jelleggel sem foglalkoztak. Ebből azonban két dolog következik. Egyrészt, hogy az adott esetben a legelőváltásnak nem csak a legelőhiány, hanem a helyhez kötött gazdasági ágak elhelyezkedései is határt szabtak, másrészt, hogy a nép nagyrészt nem a pásztorokodás volt a jellemző. A rideg állattenyésztést kiszolgáló, termékeit feldolgozó gazdasági ágazatok ugyanis munka- és időigényesebbek mint maga a pásztorokodás, ebből fakadóan több embert kötnék le. A vázolt kép tehát igen felületes, a gazdálkodás lényegének megragadására nem alkalmas, mert csak a felszínt, az első pillantásra is nyilvánvaló külsőségeket tekintni kiindulási alapnak.

Nézünk meg közelebbről, miről is van szó!

Az eurázsiai sztyepp népeit „lovas-nomád” jelzővel szokás illetni. Ez az adott esetben a gazdálkodásukon túl a hadviselésüket is jellemzi. E népek haderejére a honfoglalás körüli időszakban elsősorban az íjjal és nyíllal felszerelt könnyű lovasság volt a jellemző. Ezek a csapatok rendkívül gyorsak és mozgékonyak voltak, nagy területeket jártak be viszonylag rövid idő alatt. A ló éppúgy hozzátartozott ehhez a hadrendhez, mint mondjuk ma egy páncélos egységhez a harckocsi. Ez azonban egy igen jelentős félreértésre adhat okot. Arra tudniillik, hogy a katonai alakulatokat összetévesztjük a gazdálkodókkal. Ahhoz, hogy e kérdésben állást tudjunk foglalni érdemes egy kicsit alaposabban utána nézni, hogyan is épültek fel a „pásztor-társadalmak”.

Az eurázsiai sztyeppét benépesítő társadalmak esetében a „nép” pontosan körülhatárolható csoportot jelölt. E társadalmak szigorú rend szerint épültek fel. A társadalomtudományok a legkezdetlegesebb – néhány száz főt magában foglaló – társadalmi képződménynek a „nemzetiséget” tekintik, ezek szövetsége vagy egyesülése révén jön létre a „törzs”, ezek összessége alkotja a „népet”. A katonailag szervezett „turáni” népek esetében azonban a „törzs” katonai kritériumok alapján épült fel. Az egyes „törzsek” a hadi szervezetekhez egy hadosztállyal, azaz egy tízezer főt magába foglaló „tumen”-nel (tömény) jártak hozzá. Ahhoz, hogy egy közösségben a hadra fogható férfiak száma elérje a tízezret, legalább ötvenezer fő szükséges, de inkább több, hiszen az egyes társadalmak nem csupán katonákból álltak, más alapvető gazdasági feladatokat is el kellett látniuk. De ha csak azt fogadjuk el, hogy egy törzs legkevesebb ötvenezer főt számlált, egy „nép” ebben az esetben is legalább százötvenezer lélekszámú volt, hiszen az adott esetben minimum három „törzs” szövetsége alkotott egy „népet”.

...Egy százezres, vagy épp négyszázezres tömegű társadalom háziiparilag elő nem állítható felszerelése (vas, fegyver, jármű) akkora mennyiségű állandó szükséglet, amit barangolás közben előállítani nem lehet, hisz pl. hetvenezer harcos évi nyílhegy-szükséglete még béke idején is kitesz másfélmillió nyílhegyet (évente és személyenként húsz nyílhegy elvész, amit nem lehet megtalálni) és ez ötszáz mázsa szivvas s ötszázezer munkaóra, ami kétszázötven nyílkovácsműhely állandó és folyamatos üzemben tartását jelenti.” (Padányi 1989. 26. oldal) (Ez akkor az egyéb szükségletekről még nem is beszéltünk.)

„Egy ilyen értelemben »nomád« százezres nép ugyanis a maga társadalmi egészében nem »legeltet« és nem »nomadizál«. Egy ekkora népi szervezetnek van irányítása, mert irányítás nélkül nem élhet, ennél fogva van központja, sőt kiterjedt földrajzi képletről lévén szó, alközpontjai, van kiépített önvédelme, fegyveres ereje, hátarörvidéke és hatarörbiztosítása, mert állatállományát és legelőit védeni kell, vannak gazdagjai és szegényei, vannak vezetői.

előkelői és átlagtömegei. Egy ekkora társadalomnak van tekintélyes és állandó ipari szükséglete, vannak szabályai és törvényei, tehát van igazságszolgáltatása, van valamilyen vallása, tehát hitélete, van az állattenyésztést kiegészítő, a táplálkozást kiszélesítő földművelése, vannak halászsai és a folyókon át révei, vannak fegyverkovácsai, nyílkovácsai, tjjártói, szíjjártói keréktjártói, nyereg-mesterei, takácsai, kállói, csapói, ötvöse, fazekasai és mivel minden család mindent előállítani nem tud, vannak kereskedői, sőt ha bányái és bányászai nincsenek, külkereskedelme is van, mert a só és a vasat be kell valahonnan szerezni.

Mindazok akik a felsorolt funkciókat végzik, nem legelgetnek és sem a határvédő, sem a kovács, sem az ötvös, sem a halász, sem a révész, sem a fazekas, sem a keréktjártó nem nomád és nem lehet nomád. Százvezres, vagy négyszázvezres tömegű nomád társadalom nincs és soha nem is volt. Ekkora tömegnek, ha legfőbb bázisát az állattenyésztés jelenti is, csak egy része, harmada, vagy fele, vagy kétharmada nomád, már természetesen ha az inga-szerű oda-vissza mozgás valóban nomádság, mint ahogy nem az." (im. 27-28. oldal)

A felsoroltakon túl azt is figyelembe kell vennünk, hogy a „nomád” társadalmak még szervesen építkeztek. A szerves társadalmak kérdéskörébe itt nem szeretnénk belemélyedni, épp ezért csak arra mutatnánk rá, hogy a „szerves” kitétel az adott esetben arra (is) utal, hogy az egyes csoportok a társadalmi-gazdasági életben betöltött szerepük (funkciójuk) alapján különültek el egymástól. Ez pedig annyit tesz, hogy egy-egy „nomád” nép hadserege hivatásos katonákból, azaz olyan emberekből állt, akik „erre születtek”, és kora gyermekkoruktól kezdve erre nevelték őket. Emellett azonban nem volt szükség sorkatonákra, vagyis senkit nem kellett 1 vagy 12 évre besorozni katonának. A hivatásos katonai réteg mellett persze mások is értettek a fegyverforgatáshoz, hadrafoghatóságuk mértéke azonban kérdéses volt. Leginkább a „pásztorok” életmódja közelített a „harcosok”-éhoz, tehát ha a hivatásos katonaság valamilyen oknál fogva kiesett, vagy kevésnek bizonyult, rájuk még lehetett számítani. A „pásztorok” és a „harcosok” csoportja azonban nem fedte le a társadalom egészét, ennek ellenére úgy tűnik, a „nomád-pásztor-népek”-et teljes egészében velük azonosítják. Ennek a felületes szemléletmódon túl elsősorban az lehet az oka, hogy a jelenlegi történetírás általában a történelem nagyobb eseményeire összpontosít, „esemény”-en pedig elsősorban a háborúkat és a hadjáratokat kell érteni.

Mindebből az is következik, hogy a „nomád” kifejezés az adott esetben nem alkalmas a gazdálkodás jellemzésére. E társadalmak esetében tehát nem az a kulcskérdés, hogy az adott nép milyen nagyságú legelőterületet, és ehhez mérten mekkora állatállományt birtokol, hanem, hogy az állattenyésztés milyen szerepet játszik a felsorolt egyéb gazdálkodási ágakkal szemben, és hogy az adott konkrét körülmények között az állattartás milyen formát ölt. Ennek tisztázása nélkül a Tisza-völgy lakosságát gyakorlatilag a XIX. századig „nomádnak”, vagy legjobb esetben „félnomádnak” kell tartanunk, hiszen a rideg állattartással együttjáró legelőváltás megkövetelte, hogy a jászagra felügyelő pásztorok ide-oda ingázzanak a téli, a tavaszi, a nyári és az őszi legelők között. A rideg állattartás lényege tehát nem az állandó vándorlás, hanem, hogy e vándorlás során milyen konkrét természeti adottságokhoz alkalmazkodtak az állattartók. A rideg állattartás tárgyalása során tehát erre a mozzanatra fogunk összpontosítani.

Ha most már a gazdálkodásra összpontosítva szeretnénk felvázolni a „lovas-nomád” társadalmak jellemzőit, célszerű kiindulási alapként szemügyre venni azt a kör-

nyezetet, ahol az adott gazdálkodási forma kialakult, illetve kitejedett.

Azt már láttuk, hogy a hivatalos álláspont szerint egy jól körülhatárolt földrajzi egységről van szó. Csakhogy ezt a feltételezést semmi sem támasztja alá. A délorosz sztyepp épp oly alkalmas terepet kínál ennek az életformának, mint a Győrffy által említett medence, és már az igen korai források beszámolnak arról, hogy e területen valóban „lovas-nomád” népek élnek, sőt a régészeti leletek is erről tanuskodnak. A Kr. e. 4. évezredben Nyugat-Ukrajnában kialakuló Tripolje-műveltség népei között a 3. évezred második felében ugrászzerűen megnövekedett az állattenyésztés jelentősége, ezen belül is a ló- és a juhtartás szerepe, ugyanekkor jelennek meg az első zablákok is. Ez a változás nem korlátozódott az említett műveltség területére, hasonló folyamat játszódott le a Kárpát-medencében és a „korai transzkaukázusi műveltség” területén is. Azaz a jelek szerint a „nomadizálás” az eurázsiai sztyeppén nagyjából egyidőben alakul ki. A földrajzi tér tehát igen változatos. Általános jellemzője első ránézésre a füves puszták, de ha a dolgok mélyére nézünk, világosan láthatjuk, nem egészen erről van szó. Gondoljunk csak végig például a „nomád” magyarok „vándorlási útvonal”-át a feltételezett finn-ugor őshazától a Kárpát-medencéig. Figyeljük meg, hogy az egyes állomások egy-egy nagyobb folyó völgyére, illetve két folyó közé esnek! Magna Hungáriában a Belaja-Káma, illetve a Volga-Káma és a Volga-Ural, Lebédiában a Volga-Don, Etelközben a Dnyeper-Dnyeszter és a Kárpát-medencében a Duna-Tisza. Az Etelköz név szószerint folyóköz, folyamköz jelöl, éppúgy mint a Mezopotámia elnevezés. Úgy tűnik az adott esetben olyan kultúrkörrel állunk szemben, melynek kifejezett jellemzője, hogy két folyó között telepszik meg. Ugyanezt megfigyelhetjük a népcsoport egyik ismert nevét adó Turáni Alföldön is, ahol a Szir-Darja és az Amu-Darja alkot folyóközöt.

Összegezve az eddigieket elmondhatjuk, hogy a „lovas-nomád” jelzővel illetett turáni népek, úgymint a szkíták, a hunok, a avarok, a magyarok elsősorban folyóvölgyekben, illetve két folyó között telepedtek meg. Azaz „vándorlásaik” során általában a Kárpát-medence alföldi területeihez hasonló természeti körülményekhez alkalmazkodtak.

Érdekes ezzel kapcsolatban idézni Károlyi Zsigmond véleményét, aki rámutatott, hogy a honfoglaló magyarságról szóló arab szerzők leírásai egyaránt vonatkozhatnak a „vándorlási útvonal”-ra és a Kárpát-medencére. „Bármelyiket is idézzük, a lényeg ugyanaz: települési viszonyainkat, gazdasági tevékenységünket meghatározó tényezők között éppennyűz emlegetik a rétek-legelők, sőt szántók-tertek termékenységét meghatározó vizek szerepét, mint ahogy ismételtelen hangsúlyozzák a halászat jelentőségét is: -A füvel és a termékenységgel együtt vándorolnak... télvíz idején pedig a folyókhoz húzódnak és a telet a partjaik mentén töltik halászva...”

Ehhez csak azokat a forrásokat kell idéznünk, amelyek azt is hangsúlyozzák, hogy a magyarok országa bővelkedik erdőkben és vizekben, és hogy sok vetésük van... mert ezek a folyóvölgyek középkori gazdasági életére, vagyis az ártéri gazdálkodásra hasonlóképpen jellemzőek.” (Károlyi 1975. 57. oldal.)

„Meglepő, hogy korábban mindezeket a leírásokat Levédiára és Etel-közre vonatkoztatták (ill. vonatkoztattuk), holott szinte szemel szúr, hogy ezek a útleírások gyakorlati (kereskedelmi!) célú, vagyis egzisztenciális érdeklődésű és friss up to date információk voltak, tehát -keletkezési idejüktől függően- elsősorban a Kárpát-medencére vonatkoznak. A vita még nem zárult le, pedig amiről e források tudósítanak, olyan viszonyokat idéz, amelyek nem csak a történelemből rekonstruálhatók: (ti. az állandó téli szállásokat környező legelőkön ill. legelő szállások

kon folytatott „váltó-legeltetés), hanem még a néprajz kutatások is találkoztak velük. (Az előbbire példa a tápétiak és a kiskunok közös és váltakozó legelőhasználat, az utóbbira pedig a mátraaljai Mezőség falvainak Tiszártéri legeltető szállásai.)”

Magában nem vitában nem kívánunk állást foglalni, témánk szempontjából ugyanis nem az a döntő, hogy az adott források a Kárpát-medencére vagy a „vándorlási útvonal”-ra vonatkoznak-e, hanem az, hogy mindkettő jellemzésére alkalmasak, azaz a magyarság – és természetesen a „sztyeppe országútján bolyongó” többi „lovas-nomád” nép is – a Dél-Orosz sztyeppén ugyanazokhoz a természeti viszonyokhoz alkalmazkodva szervezte meg társadalmi-gazdasági életét, mint a Kárpát-medencében. Ha ezeketán figyelembe vesszük azt is, hogy – amint azt következő fejezetünkben részletesen kifejtjük – Jankó János azokon a területeken bukkant az ártéri gazdálkodás jellegzetességeit mutató halászat nyomaira, ahol – hivatalos és nem hivatalos – történészeink szerint a magyarság őstörténete során megfordult, vagy legalábbis meghatározó szerepet játszott az ott élő népek életében, (lásd pl. az északi prémkereskedelem révén az obi-ugorokkal kapcsolatba kerülő szabírokat!) a jelen alfejezet elején felvetett elképzelésünk, miszerint az eurázsiai sztyepp népeinek ún. „nomád állattartása” az ártéri gazdálkodás egyik haszonvételével azonosítható, már nem is tűnhet annyira bizarrnak.

Vizsgáljuk meg, alátámasztják-e más mozzanatok is ezt a felvetést!

Arra már Padányi Viktor érvelése segítségével rámutatunk, hogy négyszáz- sőt százezres nagyságrendű népek a szó mai értelmében nem képesek „nomadizálni”. A mai szóhasználattal élve „lovas-nomád”-nak nevezett népcsoportok kiterjedt társadalmi képletek lévén bonyolult és erősen differenciált közösségek voltak, csak egy viszonylag szűk rétegük foglalkozott kifejezetten az állattartással. Ebből következően az állatállomány felszaporításának nem csupán a legelők kiterjedése, hanem a helyhez kötött gazdálkodás lehetőségét biztosító központok elhelyezkedése is határt szabott, a legelőváltást pedig csak e központok köré szervezheték. Ebből következően az állattartás lényege az állandó szállásterületek körül megszervezett legelőváltás volt. A legelőváltás évi rendjét pedig, a csapadékviszonyoknak megfelelően, a legelők használhatósága szabta meg. Nyáron az esősebb, hegyvidéki területeket keresték fel a pásztorok, télen pedig az enyhébb éghajlatú sík vidékekre húzódtak. Már ahol a hegyvidékek elérhető közelségben voltak, vagy egyéb meghatározó jellegzetességek nem száltak közbe. A Dél-Orosz sztyeppét alapul véve azonban mindkét tényezővel számolhatunk. Igen figyelemre méltó ugyanis, hogy itt kelet-nyugati irányú vándorlás alakult ki, holott a csapadékviszonyok észak-déli mozgásokat eredményeztek volna. Mindebből az következik, hogy itt is – éppúgy mint a Kárpát-medencében – más tényezők határozták meg a legelőváltás éves rendjét. Ha figyelembe vesszük, hogy a tárgyalt népcsoportok kivétel nélkül egy-egy nagyobb folyó völgyében – pontosabban a folyamközökben – telepedtek meg, nem nehéz belátnunk, hogy ez a tényező a folyók vízjárása lehetett.

Az eurázsiai sztyepp nagyobb folyói mentén a legelőváltást, éppúgy mint a Kárpát-medencében, a folyók árvizei határozták meg, azaz:

„A legelőváltás rendjét és ritmusát a folyók meg-megismétlődő árvizei szabályozták. Tavasszal és ősszel - amikor a folyók kiáradtak - a vízből kiemelkedő magaslatokon (pl. a régen parti dűnénél vélt futóhomokos hordalék-kúp roncsokon, melyeket gorondóknak neveztek, továbbá a folyóhátak felszínén) vagy a nagykiterjedésű életkamrák lösz- és homokpusztáin, nyáron és télen a mélyebb fekvésű ártereken legeltettek. A legelőváltásnak ezt a

síksági tájtípushoz kapcsolódó módszerét Szabadfalvi József nyomán (Szabadfalvi 1984.) réti transzhumációnak nevezzük.” (Frisnyák 1990. 14-15. oldal.)

A réti transzhumáció a rideg állattartásnak az árterek, a vízjárta síkok viszonyaihoz alkalmazkodó módszere. Ez a módszer azonban a kiegészítő vízrendezés nélkül nem alkalmazható. Az elvizesedett ártér mocsaraiban a jószág nem talál legelőt. Ha a víz az ártérről nem tud lefolyni, az a rideg állattartásra nézve is végzetes hatású.

„A víz rajtunk maradna és posványná válna. A posvány a rohadó víz. Ott, ahol a víz levegőt igénylő növényzeten, réten, gazon, bokron hosszabb ideig megáll, stagnál, felmelegszik, oxigéntartalma rohamosan fogy és megkezdődik az ellepett zöld részek rohadása. A rohadás tovább csökkenti a víz oxigéntartalmát. Ez a víz oxigénjével táplálkozó élő szervezetek pusztulásához vezet, az elpusztult állatkák, halak bomló fehérjéi megmérgezik a vizet. A tovább apadó posvány dögletes, bűdös vízzel megfertőzi a kaszálókat, a legelők legeltetésre alkalmatlanná válnak.” (Andrásfalvy 1975. 165-166. oldal) Tehát legalább a víz egy részét le kell vezetni ahhoz az ártérről, hogy ott biztonságosan lehessen legeltetni. A rideg állattartás éppen úgy nem nélkülözheti a fokokat, mint ahogy nem nélkülözheti azokat a halászat sem. A kapcsolat ebben az esetben is épp olyan közvetlen, csak a mi számunkra már nem nyilvánvaló. De az volt az árterek népe számára. „A víz rajtunk maradna és posványná válna, és mind minékünk, mind pedig Marháink(nak) Dögletességet nemzené és midőn hirtelen vissza nem mehetne utolsó veszedelmünket és pusztulásunkat okozná” (Andrásfalvy 1975. 164. oldal). Az idézett sorok a decsi, pilisi és nyéki jobbágyságok 1774. szeptemberében kelt leveléből valók, melyben a fokok megtartásáért könyörögtek. A levélből egyértelműen kitűnik, hogy az elmocarasodó ártéren állatot tartani nem lehet, és ezzel a jobbágyságok is tisztában vannak.

A „lovas-nomád”, „nomád-pásztorok”, sőt maga a „nomád” kifejezés sem alkalmas tehát arra, hogy segítségével meghatározhatassuk az eurázsiai pusztákat benépesítő, ún. „turáni népek” életmódját, gazdálkodását, társadalmi berendezkedését. Mindebből pedig az következik, hogy a nagyobb folyóvölgyekben a nomád állattartás a természettel való együttműködés egy válfaját jelentette, ahol az állatállomány és a legelők egyensúlyban tartásáról részben a természetes kiválasztás, részben pedig a kereskedelem gondoskodott. A „nomád” gazdálkodás kulcsa tehát nem a legelők birtoklása, hanem a természettel való együttműködés mértéke és formája volt.

Az eurázsiai sztyepp folyóvölgyeiben tehát a legelőváltás módját elsősorban a folyók vízjárása határozta meg. A természetes vízjáték mellett a feliszapolódó holtmedrek, lefolyástalan mocsarak, a felszaporodó posványok csak szűk teret engednek az állattartásnak. A legelőváltás rendjét ilyen körülmények között a folyók szabályozásával, vízjárásuk befolyásolásával lehet és kell kiegészíteni. A folyóvölgyek rideg állattartását alapul véve azt mondhatjuk, hogy a természetes legelők kiterjedését a korai vízrendezések segítségével – egy határig – növelni lehet. Erre gondoltunk, amikor azt mondtuk, e gazdálkodási forma kulcsa a természettel való együttműködés mértéke és formája. Ebből azonban az is következik, hogy e népek elvándorlásának nem elsősorban a legelőhiány, vagy az állandó háborúskodás volt az oka. A legelőhiányt az ártéri vízrendezések megfelelően orvosolták, ami az adott esetben azt jelenti, hogy a vándorló nép máshol sem talált volna több, nagyobb kiterjedésű legelőt. A fokrendszer működésével kapcsolatban már elmondtuk, hogy a víz szétterítésével biztosítani lehetett az ártéri ligeterdők és rétek-legelők vizigényét, fokozatos visszavezetésével pedig meg lehetett akadályozni a posványok, lefolyástalan, pangó vizek kialakulását, illetve

növekedését. A vázolt rendszeren belül a legmegfelelőbb körülményeket lehetett biztosítani az állatállomány fenntartásához és növekedéséhez. Elvándorlás esetén – szűz területeket alapul véve – ezeket a feltételeket ismét meg kellett teremteni, azaz az elvándorlás a gazdagabb legelőköről a szegényebbek felé zajlott volna. Ha viszont azt feltételezzük, hogy a legelőhiány háborúhoz, egyes népek elkergetéséhez vezetett volna, még nagyobb ellentmondáshoz jutunk.

Padányi Viktor segítségével már rámutattunk, hogy az un. „turáni népek” szigorú katonai rend szerint építkeztek. „Törzs az, amely már Kr. e. 270. óta tízes számszerez szerint felépített véderőszervezetekhez egy-tumen-nal (magyarban „tömény”, 10.000 fegyveres, mai kifejezéssel élve hadosztály) járul hozzá, (...) Ha egy törzs tovább szaporodik, kettéhasad, ha valami katasztrófa következtében nagyarányú csökkenést szenved, más törzsbe olvad bele...” (Padányi 1989. 23. o.), de az alapfeltétel mindig ugyanaz. Törzsről csak akkor beszélhetünk, ha az adott társadalmi alakulat 10.000 harcos felfegyverzésre képes. „Mivel pedig egy-egy „nép”, egy-egy turáni törzsszövetség, legalább három törzs kell hogy legyen – három törzsnél kevesebb törzs szövetségéről nem tudunk – egy nép – turáni fogalmak szerint – feltétlenül...” (im. 24. o.) legalább 30.000 főnyi haderóval rendelkezik. A hét törzs szövetségét magába foglaló honfoglaló magyarság teljes hadereje ennek megfelelően 70.000 főnyi lehetett. Ennek az erőnek megközelítően a fele támadó erő, a többi pedig a szállásterületek védelmére szolgál. A véderőket soha sem vetették be támadó seregeként. Ezek feladata mindenkor a szállások népének védelme volt. Épp ezért a nagyobb birodalmakhoz csatlakozó nomád törzsek mindig csak a támadó erejükkel járultak hozzá az adott államalakulat katonai erejéhez „pl. a lebidiai onogur határőrvidék négy törzsének 20.000, az északi barszil határőrvidék két törzsének 10.000 embert kellett a kazár hadseregbe küldeni”. (uo. lábjegyzetben)

Ez a szigorú katonai rend azt jelenti, hogy az egyes népeket kimozdító katonai erők jóval meg kell haladnia a megtámadott törzsszövetség katonai erejét. Ilyen feltételek mellett a pusztákon dominó elv szerint végigsöpörő népvándorlások iróasztal melletti okoskodásnak tűnnek. Még inkább kitűnik ez, ha egy konkrét példát vesszünk szemügyre. E példa kiválasztása során elsősorban arra törekedtünk, hogy a vizsgálendő népmozgás lehetőség szerint szorosan kapcsolódjon a magyarság történetéhez. Így esett a választásunk a IX. század végi népvándorlásra, melyet mind a mai napig a honfoglalás egyik elindítójaként tart számon a történettudomány.

„E népvándorlás kiváltó oka nem a klímaváltozás vagy legelőhiány volt, hanem egy rendkívüli méretű turkesztáni hadjárat. Az Aral-tótól délre fekvő országok (Khorezm, Bokhara, Khorasztán, Szeisztán) feletti uralom 875-ben jutott az iráni Szamanida-dinasztia kezére, amely névleg a bagdadi kalifának alávetve, valójában önállóan uralkodott. Városaikban (Szmarkand, Balkh, Sas) verték azokat az ezüstdirhemeket, amelyek a magyar honfoglalás kori leletekben előkerültek. A 892-ben uralomra jutott Izmail ibn Ahmed a következő évben nevezetes hadjáratot indított a nomád „türkök” ellen. Mint a kortárs Tabari elmondja, a hadjárat tavasszal vette kezdetét, és olyan sikeres volt, hogy a türk fejedelemtől, a katunt is elfogták, 10 ezer foglyot ejtettek, megszámlálhatatlan lábasjóságot és hátasállatot hajtottak el; a zsákmányból állítólag minden mohamedán harcosra 1000 dirhem értékű részesedés jutott. Ötven év múlva Maszudi ezt a hadjáratot a karlukok fővárosa, Talasz elleni hadjáratával azonosította, és a karlukoknak az északabbra lakó kimekekkel és az úzokkal való háborújából vezette le azt a népeltolódást, amely a besenyőket is kimozdította. Mivel a féltig megtele-

pült karlukok nesztorianus keresztény központjának, Talasz (Taraz, Tarsia) városnak elfoglalásáról a X. század közepén Narsaki is tudósít, ebben nem kételkedhetünk, mindamellett a népvándorlás elindulását nem a karluk főváros elfoglalásához, hanem a „türk” szomszédai, az úzok (ogúzok), más néven „torkok” legyőzéséhez kell kapcsolnunk.

Az úzok kimozdításában része lehetett az észak felől támadó kimek-törököknek is. Az úzok, állatállományuk nagy részének elvesztése után, a sztyepp iratlan törvényei szerint nyugati szomszédaiakra a besenyőkre rontottak.

A besenyők 750 és 850 között tűntek fel a belső-ázsiai nomád népek között, ekkor egy tibeti nyelvű ujjur követjelentés szerint, csak 5000 harcost tudtak kiállítani. 870 táján a Volga alsó szakaszától keletre nomadizáltak; ez idő tájt a lovakban, marhákban és juhokban, valamint arany- és ezüstedényekben való gazdagságuk közismert volt. Ez volt a fő oka, hogy a 893-ban állataikat elvesztett úzok megrohanták a besenyők országát.

Konstantin császár a besenyők megjelenésekor készített jelentés alapján arról számol be, hogy a feljegyzés ideje (948-950) előtt 55 évvel, tehát 894 táján az úzok a kazárokkal összefogva kiűzték a besenyőket az Ural folyó vidékén levő hazájukból. Valószínű, hogy a besenyők a kazárok ellen viselt szinte évenként ismétlődő háborújukon vettek részt, amikor a váratlan úz támadás érte őket. Állataikat hátrahagyva voltak kénytelenek menekülni, hiszen a Volgán hatalmas juhnyájaiakat, tevéiket és minden lovukat át sem tudták volna szállítani. Mikor néhány évtized múlva Ibn Fadhlán átkelt az úzok földjén, nem győzte az egykori Besenyőország juhokban, lovakban és tevékben való gazdagságát ecsetelni, ugyanakkor arról is megemlékezett, hogy egy besenyő néprész, amely az Ural hegység déli lábainál rekedt, szegénységben tengődött.

A Volgán átmenekülő besenyők hazátlanokká és nincstelenekké váltak. A Volga-Don köze legfeljebb pihenőt nyújthatott nekik, mert dél felől Kazárország, észak felől az erdőssztyepp lakói, a burtászok és a volgai bolgárok zárták el az utat. Ebben a helyzetben a besenyőknek nem volt más választásuk, mint átkelni a Donon és a magyaroktól elragadni azt, amit elvesztettek: legelőt, állatot, új hazát. Azt, hogy ez a besenyőknek sikerült, a Duna-tájon zajló események könnyítették meg.” (Györffy Gy. 1984. 582-584. oldal)

Mielőtt részleteznénk, mit is kell értenünk a Duna-táji eseményeken gondoljuk át alaposabban, hogyan is indult e népvándorlás:

893-ban egy Szamanida uralkodó, Izmail ibn Ahmed hadjáratot indít a szomszédos türkök ellen. Kérdéses azonban kiket is takar e gyűjtőnév. Györffy szerint az úzokra kell gondolnunk, s ez jól bele is illene a fentebb vázolt képbe, csak hogy nem ilyen egyértelmű a helyzet. Hóman Bálint szerint ez a hadjárat nem az úzok, hanem a karlukh-törökök ellen folyt. A hadjárat során az arabok a karlukh fővárost is elfoglalták s 10.000 ember mellett a királyi családot is fogságba ejtették. „A karlukokra mért katasztrófális csapás mozgásba hozta a szomszédos török népeket s a besenyőket néhány év előtt a Donig szorító úzok a Jajkon és a Volgán is átkelve Európába hatoltak.” (Hóman, 19.. 116. oldal) Arról, hogy a szomszédos török népek mozgásba lendítésén mit is kell értenünk, mélyen hallgat Hóman Bálint, annyit szögez csak le, hogy az úzok által üzött besenyők e nyomás hatására a magyarokra rontanak. „vésszes pusztulást okozva soraikban” (uo.) A hazai történettudomány e nyomon indulva azután hol az úzok – lásd Fodor 1975. 233. o. –, hol a kharlukok és az úzok – lásd Kristó 1986. 7. oldal –, hol pedig nemes egyszerűséggel a szomszédos türkök – lásd Györffy Gy. ih. – ellen vonultatja Izmail ibn

Ahmed seregeit. Abban azonban mindannyian megegyeznek, hogy e hadjárat – bárki ellen folyt is –, egész népvándorlási hullámot indított, s jelentős mértékben befolyásolta a magyar honfoglalás lefolyását.

Ellenérveink felsorolása előtt szeretnénk röviden idézni Padányi Viktor véleményét, aki a következőkre hívta fel itt a figyelmet: „A Hóman-féle *„karlukh-elméletre”, amely kizárólag azért született, hogy a történelmileg teljesen megmagyarázhatatlan, alaptalan, értelmetlen és logikátlan általános besenyő támadás alá – amelynek sem jözan oka, sem értelmes célja nincs – valami „történelmi állapot” kanyarítsanak, a következőket jegyzem meg:*

1.) a Kaspitól túli terület és Etelköz között a távolság légvonalban 3500 km. Egy népeket mozgásba lendítő esemény láncreakciója 893 őszén és 895 tavasza között ekkora távolságra nem érhet el,

2.) az ismeretlen és jelentéktelen kis karlukh nép sorsa ekkora népvándorlási reakciót nem válthat ki.” (Padányi im. 387. o.)

Ezek az érvek nyilvánvalóan befolyásolták az említett történészek véleményét is, hiszen Fodor István pl. a karlukokról teljesen elfeledkezik, Kristó Gyula csak mellékesen említi őket, Győrffy György pedig – mint láttuk – csak vonakodva említi meg.

Nos, mint láttuk, már az első alaposabb vizsgálat számos ellentmondásra mutat rá. Ezek az ellentmondások csak élesebbé válnak, ha alaposabban a dolgok mögé nézünk. Azt már az előzőekben láttuk, hogy egy-egy „nomád” nép legkevesebb három törzs szövetsége, azaz legalább 15 ezer főnyi véderővel és ugyanekkor támadó erővel rendelkezik. Ez pedig azt jelenti, hogy az arab haderőnek legalább két, 30-40 ezer katonát mozgató hadtestből kellett állnia, hogy egyszerre vonulhasson fel a két szomszéd ellen. Persze azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy az úzok, látva a velük ellenséges szomszéd terjeszkedését, önszántukból döntöttek úgy, hogy elhagyják otthonaikat és máshol próbálnak szerencsét. Ebben az esetben a karlukok elleni hadjárat hírére kerekedtek volna fel. Csakhogy a kép így sem áll össze. A besenyők létszámáról ugyanis megközelítően pontos adataink vannak. Padányi Viktor említi sokat idézett művében, hogy ez a nép két törzsszövetség laza összekapcsolódásából, az egyik szárnyon három, a másikon egy öt törzset tömörítő szövetségből állt. A teljes hadereje 80.000 katonára rúgott, ehhez kell tehát méretezni az őket kizsároló képes úz haderőt. Ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a besenyőket épp a kazárokkal folytatott háborújuk kötötte le, és feltételezzük, hogy ebben a harcban teljes haderejükkel résztvettek (itt szeretném megjegyezni, hogy ennek semmi valószínűsége sincs. Az egész nép teljes katonai erejét összefoglaló hadművelet során – mint pl. a magyar honfoglalás, vagy Attila európai hadjárata – az egész nép mozgásba lendül, azaz gyakorlatilag erre csak egy-egy újhaza elfoglalásakor, tehát a törzsszövetség egészének vagy egy részének áttelepülésekor kerül sor. Itt tehát azt kellene feltételeznünk, hogy a besenyők meg akarták szállni a Kazár birodalmat.), akkor is legalább 40.000 főnyi véderővel kellett az úzoknak szembenézniük. Ahhoz, hogy ezt az erőt egy év leforgása alatt sikeresen kizsárolják, többszörös túlerővel kellett volna rendelkezniük. Ne felejtjük el, hogy a hadművelet végrehajtására a szoros időrend miatt igen rövid idő, mindössze egy év állt a rendelkezésükre. Ezenfelül van egy másik döntő mozzanat is. A rendkívül gyors, mozgékony könnyűlovasság elől csak hasonlóan fürge képletek tudnak elmenekülni. A napi 100-150 km megtételére képes könnyűlovasság elől napi 20-25 km-es menetteljesítményű ökrösszekereken elfutni nem lehet. Ez pedig azt jelenti, hogy az adott esetben az egyes „nomád népek” vagy asszonyaik, gyerekeik és a mindennapi életükhöz nélkülözhetetlen jószágaik nél-

kül menekültek el, vagy kemény utóvédharcok során ürítették ki országukat. Az első esetet megfontolásra sem tartjuk érdemesnek, a második változathoz viszont már tényleg túl szűk a 893 ősztől 895 tavaszáig rendelkezésre álló idő. Emellett – feltételezve, hogy az úzokat tényleg a szamanita támadás mozdította ki, – Izmail ibn Ahmednek már több százezer katonára rúgó sereget kellett mozgatnia.

Összefoglalva mondanivalónkat, arra a következtetésre juthatunk, hogy az egész eurázsiai sztyeppén a domino elv szerint végigsöprő népvándorlások kialakulására csak abban az esetben lenne lehetőség, ha keletről nyugat felé szükségszerűen egyre gyengébb és gyengébb népek váltanak egymást. Annak azonban, hogy ez valamennyi népvándorlás esetében így lett volna, olyan kicsi a valószínűsége, hogy nyugodtan eltekinthetünk e lehetőség végig gondolatától. Ezt támasztja alá egyébként, ha más konkrét példákat vesszünk szemügyre. Általános tapasztalat, hogy a vándorlások során – amennyiben egy nép ténylegesen menekül –, nem a szomszédjait rohanja le, hogy fegyverrel szerezzen magának „új hazát”, hanem vagy a vele szövetséges, rokonnépek területein átvonulva menekül, – mint az avarok – és csak azután folytat nagyobb háborúkat, miután a hátát biztonságban tudja, vagy egy erősebb hatalom oltalmába helyezi magát, remélve, hogy az megvédi őket, mint pl. a tatárok elől menekülő kunok. Azokban az esetekben pedig, amikor valamelyik nép, egy másik elől ténylegesen menekült, az üldözők, – vegyük akár a gótok nyomában haladó hunokat, akár a kunokat kergető tatárokat – nem elégedtek meg az elüldözött nép szállásterületeinek elfoglalásával.

Mind ezek alapján a „pusztákon a domino elvnek megfelelően végighömpölygő” népvándorlások elindítója nem a sor végén álló népek támadása volt. Az okot másban kell keresnünk. Mielőtt azonban erre kitérnénk, vegyük sorra a már említett, Duna mentén zajló eseményeket.

Mint emlékezünk, Győrffy György szerint a besenyőknek azért sikerülhetett a magyarokon rajtaütetni, mert ezt a „Duna-tájon zajló események” lehetővé tették, illetve megkönnyítették.

A Duna-táji eseményeken két „kalandozó hadjáratot”, illetve a honfoglalás előkészítését kell értenünk. Árpád 894-ben ugyanis hozzájárult, hogy egy kisebb „kalandozó csapat” betörjön Pannoniába. Ez utóbbi Győrffy szerint a Felső-Tisza vidékén áttelelt és ott várta be 895-ben az Árpád vezette főereget. Ebből már logikusan következik, hogy a Kárpát-medence meghódítását Árpád vezérkara már 894-ben eltervezte, és a hadműveleteket ennek megfelelően koordinálta. Vegyük itt még figyelembe, hogy ugyanebben az évben – tehát 894-ben – egy másik hadjáratról is döntenek. Ez Levente „kudarcba fulladt” bolgáriai hadjárata lett volna. Csakhogy itt egy kis baj van az időpontokkal s a helyszínekkel. Először is a korabeli Bolgáriát a Duna többé-kevésbé középen vágja ketté, ami egyrészt azt jelenti, hogy a Kárpát-medence egészének meghódítására törekvő Árpádnak el kell szakítania a bolgároktól Erdély és a Tiszántúl déli részét, amelyek – gondolunk itt elsősorban a délerdélyi érc és sóbányákra –, a birodalom legértékesebb tartományai közé tartoztak; másrészt pedig, hogy a Duna mellett operáló magyar hadtest nem a bolgár határon, hanem az ország közepén folytat hadműveleteket. Na már most ilyen körülmények között az a feltételezés, hogy a 894-ben eltervezett honfoglalás, azaz a Kárpát-medence elfoglalása, és az ugyanebben az évben elhatározott bolgáriai hadjárat – azaz a Kárpát-medencét birtokló államok közül a legerősebbnek és a legveszélyesebbnek a kettévágása, az elszakítandó északi tartományoknak az anyaországtól történő elvágása között semmiféle összefüggés nincs, még íróasztal melletti okoskodásnak sem elfogadható. Másodszor igen valószínűtlen, hogy Levente még 894-

ben megtámadta a bolgárokat, s ezt nem csak az iménti okfejtésünk támasztja alá. A bizánci követség csak 894. augusztusában érkezhetett meg a magyar fejedelemhez a bolgárok elleni szövetség ajánlatával. Az ezt követő egyezkedés, a tervezett hadműveletek összehangolása, és a sereg felkészítése is igénybe vett némi időt, így a tényleges katonai akcióra legfeljebb egy-két hónap múlva, azaz október-november táján kerülhetett volna sor. A téli időszakokban azonban általában szüneteltek a harcok, ezt összevetve azzal, hogy a magyar hadvezetés a balkáni hadjáratot a honfoglalás szerves részeként tervezte meg, minden valószínűség szerint csak 895 tavaszán kezdődött el az akció.

A fenti gondolatmenetből világosan kitűnik, hogy a balkáni hadjárat célja csak a bolgár fősergek az elszakítandó tartományoktól történő elvágása lehetett. Enélkül a honfoglalás sikere kétségessé vált volna. Nem tudjuk, hogy a magyar hadvezetés mikor határozta el a Kárpát-medence meghódítását, bizonyos adatok azonban arra utalnak, hogy ez már a 880-as évek legvégén történhetett. Árpád ugyanis már 892-ben felvetette Bizáncban egy bolgárok elleni szövetség gondolatát. (Padányi 1989. 376. oldal) Ez természetes is, hiszen amennyiben Árpád célja a Kárpát-medence elfoglalása volt ezt a bolgárok harapófogóba szorításával érthette el a legegyszerűbben, más jelentős katonai erőt képviselő hatalom nem volt az adott térségben. A Bizáncnak tett szövetségi ajánlat egyúttal azt is jelenti, hogy a magyar vezérkarnak már 892-ben kész terve volt a Kárpát-medence meghódítására, a terv végrehajtását azonban a bizánci elutasítás miatt el kellett halasztani. Ebben az időben Győrffy feltételezése szerint a magyarok a Dontól a Kárpátokig terjedő területeket uralták, majd 893-ban az első besenyő támadás következményeképp kivonultak a Don és a Dnyeper közé. Az események logikájából azonban nem ez következik.

Ha Árpád már 892-ben meg tudta volna indítani a honszerző harcokat, akkor erre valószínűleg fel is készült. A magyar törzsek korábban a Dontól a Kárpátokig mintegy 1000 km körüli sávban terültek szét. A legtávolabb eső törzseknek tehát több mint 1000 km-nyi távolságot kellett volna megtenni az új hazáig. Ez pedig csordákkal és ökrösszekereken napi 20-25 km-rel számolva – az állatoknak naponta legelniük is kell – (Padányi 1989. 371. oldal) több hónapot vett volna igénybe, és az adott esetben súlyos hátrányt jelenthetett volna a legtávolabbi törzsek számára, sőt a biztonságukat is veszélyeztette volna. Kézenfekvő tehát, hogy a Kárpát-medence meghódításának elhatározása után a hadműveletek előkészítésének első lépéseként a törzseket vonták össze a Dnyeper nyugati oldalára. Padányi szerint erre már 888 körül sor kerül (im. 353. o.), az azonban biztosra vehető, hogy a Don és a Dnyeper közötti területek kiürítése 892-re már befejeződött, hiszen a bolgárok elleni szövetség felajánlása csak a jelzett előkészületek befejezése után történhetett. Ezt valószínűsíti egyébként az is, hogy a besenyők 893-ban megszállják a Don-Donyec medencéjét. Arra semmi sem utal, hogy ezt harc közben tették volna meg. Erről a besenyő támadásról nem szólnak a források, Győrffy is csak abból következtetett rá, hogy a magyarok 894-ben már nem birtokolták az adott területet, ennek azonban mint láttuk sokkal logikusabb oka is lehetett.

Amikor tehát 894 nyárutóján a bizánci követség felvetik a Bolgária elleni szövetség tervét, a magyar vezetés ezt saját céljai elérése érdekében használja fel. Bolgáriát három oldalról szorítja harapófogóba: a fősergészak felől, az elszakítandó tartományok irányából támad. Levente serege a Duna kétoldalán haladva elvágja az anyaországot az északi hadszíntértől, a bizánci szövetséges pedig délről támadva leköti a bolgár haderő egy ré-

szét. A balkáni hadjárat tehát a honfoglalás egyik kulcsmozzanata. Ha a bolgár haderő a Dunán átkelve, akár a Kárpát-medencében, akár a Podóliai-hátság oldalba támadja a magyar csapatokat, vagy épp a hágókon átvonuló törzseket, az az egész művelet sikerét fenyegette volna.

Az események további alakulása ismert. Levente serege a kezdeti sikerek után – a bizánci szövetséges áruklása következtében – válságos helyzetbe kerül, s a hazai történelmszerzők véleménye szerint csúfos vereséget szenved. Hóman Bálint és követői szerint a balkáni hadseregcsoporthoz nem tudott elmenekülni az ellene törő bolgár haderő elől, ezért kellett elpusztulnia. Nos az „...*hogya a váratlan különbéke után Bolgária déli részében a Mariczalápályon operáló bolgár főerő elől, melynek az országot kelet-nyugati irányban kettészelő Balkán hegységen kellett átvergődnie, hogy a Duna-síkon operáló magyar erők hadszínterére jusson, ne tudott volna a magyar hadcsoporthoz idejében visszavonulni, nem igaz, hiszen erre 3-4 napja feltételenül volt. A balkáni hadcsoporthoz tisztán láthatóan nem akart menekülni, mert a Kárpát-medence déli bejáratait, a Tömöst, Törösvári, Vöröstoronyi szorosokat és a Vaskaput, valamint a Dobrudzsai Duna-szakaszt lezárva kellett tartania...*” (Padányi im. 421. o.) A különbéke időszakában a költöző törzsek a Kárpátok hágóinál járhatnak, „a nehéz átkelési sáv 100-120 km. Ha a vonuló oszlop ebben a fázisban akár előlről, a medence felől, akár hátulról az etelközi síkról támadást kap a következmény borzalmas, márpedig a Bizánc váratlan kilépése következtében felszabadult bolgár lovas haderő két hét alatt beérhet a Kárpát-medencébe, sőt az etelközi síkon is utólérheti az átkelő oszlopot. Sem az egyik, sem a másik nem történt meg.

A balkáni magyar hadcsoporthoz vezetői gondolkodó emberek, akik tudják, hogy körülbelül hol tartanak a vonuló egységek az adott időpontban, hisz az indulás idejét is, az utvonulat is és a napi teljesítmény határait is jól ismerik. Hét évvel előbb végig csináltak egy elvonulást (ti. a Don és Dnyeper közötti területek kiürítésekor), tehát tudják az út jelentését. S a vonuló nép, családjaik, feleségeik, gyermekeik, otthonuk és vagyonuk. Ktartani, a bolgár haderőt foglalkoztatni, feltartani tehát **kötelesség minden áron**, akármekkora türelem is az, és akármekkora az emberáldozat, amit ez jelent.

Ha a szerző fenti időbecslése helyes (ti. hogy a különbéke július közepére esett), legalább hat hétig, ha a különbéke korábban volt, még tovább kellett tartani, de ha a különbéke ideje augusztus eleje volt, akkor is legalább még egy hónapig kell a déli hadseregcsoporthoz tartania a Duna-vonalat.” (im 422. o.)

Az emberfeletti feladatot egy teljes hadosztály s a fővezér Levente feláldozása árán teljesíti a magyar sereg. A bolgár főerők nem jutnak be a Kárpát-medencébe, sőt az etelközi sík felől sem szólhatnak bele a honfoglalás menetébe. Itt és most nem kívánjuk minősíteni azt a vélekedést mely a balkáni hadjáratot, azt egyszerű rablóhadjáratnak minősítve, el kívánja szakítani a honfoglalás egészétől, csupán a következőkre szeretnénk felhívni a figyelmet:

Levente teljesítette a feladatát. „*Megcselekedte, amit megkövetelt a haza.*” Ennek ellenére a történelemkönyvekben csak egy rosszul sikerült rablóhadjárat kétes értékű vezetőjeként szerepel. A hősiesség példáját Leonidász spártai király tette révén ismerhetük meg a magyar diákok, pedig rajta néhány óra alatt keresztülgyalogoltak a perzsák. Mi a magunk részéről értetlenül állunk e kérdés előtt. Nem értjük, miért kell saját hőseinket pocskondiázni, s miért kell a becsületes helytállást, az emberhez méltó magatartást idegen példákban tanulni, legyenek bár mégoly becsületesek is azok az idegenek? Leonidász király dicsőségéből semmit sem vonna el, ha

mellette Leventét is megemlítenénk. Tudjuk, hogy e kérdés tárgyalása az adott esetben már túlfeszíti témánk kereteit, ezért további boncolgatásától eltekintünk. Szeretnénk azonban felhívni mindenki figyelmét egy igen lényeges mozzanatra: senki sem fog jobban becsülni bennünket, ha saját múltunkat, kultúránkat, történelmünket megtagadva szolgamódon zárkózunk fel Európához, és senki dicsőségéből el nem veszünk, ha méltóképp emlékezünk meg nemzetünk nagy alakjairól. Végezetül szeretnénk ezt a gondolatot, Padányi Viktornak Levente seregéről szóló zárszavával befejezni:

„Vereségük – ha ez az volt – egyike a magyar hadtörténet legszebb fegyvertényeinek s ha a magyar történelem meg is feledkezett róluk, hősi emlékművük azóta is áll, és ez Magyarország” (im 423. o.)

Az eddig elmondottakból világosan kitűnik, hogy a népvándorlás során nem „butakatonák” módjára egymást taszigáló népek hömpölyögtek végig a Dél-Orosz sztyeppén. Az események sorrendjéből más következik. A magyar vezetés, mint láttuk 892-ben már felkészült a Kárpát-medence elfoglalására, ennek megfelelően erre az időszakra már be is fejezte a művelet egyik legfontosabb előkészületét, azaz kiűrtette a Don-Donyec medencét, s a Dnyeper nyugati partjain vonta össze a törzsszövetséget. A besenyők a 890-es évek elején foglalják el a kiűrtített területeket, őket követik 893 körül az úzok. A vándorlást tehát nem az utolsó, hanem az első nép elmozdulása okozta. Hogy emellett az említett népek miért vándoroltak egyöntetűen nyugat felé, ma még nyitott kérdés, de erre a kérdésre feltétlenül választ kell kapnunk. Következésképpen végiggondolva a vázolt történelmi eseményeket ugyanis, arra a végeredményre kell jutnunk, hogy ebben a térségben szerves műveltség csak e folyamatos vándorlás segítségével alakulhat ki, pontosabban, hogy az eurázsiai tér szerves fejlődését csak ezek a meg-megújuló vándorlások tudják biztosítani. E kérdés tisztázása bizony napjainkra létkérdéssé vált. Ezért nem elégedhetünk meg a jelenlegi történettudomány által adott válaszokkal.

A történettudomány tehát mind a mai napig adós maradt a népvándorlások valódi okainak magyarázatával. Az e tárgyban született elképzelések nagyon tetszetősök ugyan, de a történelmi események nem illeszthetők be az általuk megadott keretek közé. Ahhoz, hogy e kérdésre megnyugtató választ kapjunk, még több hiányzó láncszemet fel kell tárjunk. Az eddigi kutatásaink alapján már csak annyit szögezhetünk le, hogy e népmozgások kiváltó okait a természettel való együttműködésben, illetve az együttműködés mértékének változásaiban kell keresnünk. A honfoglalás előtti magyarság története arra utal, hogy ennek az együttműködésnek az egyik konkrét formája a Kárpát-medencében éppúgy, mint a „vándorlások” útvonalán az ártéri gazdálkodás volt.

Az ártéri haszonvételek közül a fentiek alapján a halászat mellett a rideg állattartást említhetjük, amely az ártéri körülmények között a fokrendszer nélkül nem, vagy csak igen mostoha körülmények között létezhetett. A XVIII-XIX. századi magyarországi példák jól bizonyítják ezt a tételt. Hiszen a Tisza gátak közé szorítását nagyban hátráltatta például Debrecen városának magatartása, amelynek egész gazdálkodása attól függött, hogy a Tisza árvizei megöntözik-e a Hortobágyot vagy sem, éppen ezért élesen tiltakozott a fokok elzárása miatt. De talá-lunk példát az ellenkezőjére is. A Mirhó fokot elrekesztő gátat „... a Nagy-kunság – nevezetesen: Kisújszállás, Karcag, Kenderes és Kunhegyes – közerővel már 1754-ben megépítette, majd 1761-ben megerősítette - a Mirhó fokon kitörő és az egész Gyolcsi lapost előntő, majd a Kakat-éren és a Sebes-éren keresztül a Nagy-kunság jelentős részét veszélyeztető Tisza-árvizek elzárására.

Az állattenyésztő kunság e meglepő kezdeményezésének - a búzatermelés terjedése mellett - kettős magyarázata is lehet: 1. a gyolcsi lapos belvizei (mint azt a terület belvízrendezésének mai problémái mutatják) biztosították az öblözet közepén lévő Gyolcs-tisztás nevű halas állandó feltöltését és nyilván a környező rétek öntözését is, 2. az ártérület másik, nagyobbik részének: a Kunhegyes-Karcag, valamint Kenderes-Kisújszállás közti lapálynak és az ettől délre fekvő Kara János mocsárnak a vízellátását pedig a Hortobágy és a Berettyó övzatonyában nyíló fokok egész sora alulról is biztosította. (Erről tanúskodnak az 1816. évi árvíz feljegyzései is, és hogy terjedő szántói védelmére az 1830. évi árvíz idején Karcag és Kisújszállás egyesült erővel árvédelmi töltéssé építette ki, a korábban csak úttöltésként használt Kara János gátat.) (Károlyi-Nemes 1975. 81. oldal)

Ezek a tények arra vallanak, hogy a Tisza ártérének elvianyósodése a térség állattartására éppolyan károsan hatott, mint később a folyó gátak közé szorítása, mely véget vetett eme tevékenységnek. - Mielőtt ezt a tényt bárki valamiféle fejlődés szükségszerű velejárójának tekintené, tegyük gyorsan hozzá, nem a gátépítés gazdasági következménye volt ez, hanem az 1860-as években bekövetkezett katasztrófális aszályé, amely az állattalomány jelentős részét elpusztította. A vízrendezések árát tehát a Tiszavölgy népe fizette meg, mégpedig többszörösen. Az aszályos éveket követően soha nem látott árvizek söpörtek végig a Tiszán s végül 1879-ben Szegedet is elpusztították, s fizetni fogja a jövőben is, mert a folyamatos, az egész földre kiterjedő felmelegedés mellett ez a természeti adottságokat teljes egészében figyelmen kívül hagyó „folyószabályozás” az Alföld teljes kiszáradásához vezethet, melynek nyomai már ma is láthatók. Itt nem elsősorban az aszályra kell gondolni, hanem arra a megdöbbentő tényre, hogy vízfolyásai kezdenek egyre inkább időszakos jelleget ölteni, hisz a nyári időszakokban alig csordogál víz a medrükben, s nem egy esetben a Tiszán és a Körösökön is csak a vízlépcsőknek köszönhetően telik meg a meder, ekkor viszont szinte áll benne a víz, aminek megintcsak megvannak a káros következményei, s ezek levét ugyancsak nekünk kell meginnunk.

Szemben a mai gazdálkodási formákkal, az ártéri gazdálkodás az ember és a természet együttműködésén alapult. Ezt az állításunkat csak megerősíti, ha komolyabb vizsgálatnak vetjük alá az ártereken honos rideg állattartást:

Az ártéri állattartásról kimerítő s részletes ismertetést ad Andrásfalvy Bertalan már többször idézett művében. (Andrásfalvy 1975. 335-429.) Az ő legfontosabb megállapításainak rövid összefoglalását adjuk most itt közre, kiegészítve azt saját vizsgálódásaink eredményeivel.

Az állattartás az ártér legértékesebb haszonvétele volt. Legősibb formája kétségtelenül a pásztor nélküli legeltetés lehetett. A lovakat, marhákat kicsapták az ártérre, ahol a mocsarakkal, lapokkal, rétekkel és ligeterdőkkel tarkított síkon természetes körülmények között felig vadon éltek. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az állatokra gondot ne fordítottak volna: „Gyakorta, hetente kimentek a jószág megszokott tartózkodási helyére, a téli szállás körüli részekre... Az év folyamán többször, de télen mindig volt a jószággal valaki, aki védte táplálta, itatta azokat...”

„Öregapámtól hallottam, szabadon ment a jószág, csak a jó Isten vigyázott rá. Öregapám testvérének a tehene megdöglött, aztán szóltak neki, hogy nézze meg, hogy övé-e az a tehén, hogy megismerje... - Jót evött, hogy a fene megövítt, mer mos se hazafelé vagy fejje, - mondta... (Vagyis a jószág az ártérről időnként hazatért)... Ahol erdei teleltetés volt, ott is csak éjszakára jöttek vissza az állatok a szálláshoz, napközben őrizetlenjártak. - Kieresztették őket (reggel), aztán mentek széjjel... nyáron min-

denfelé jártak, nem féltek a farkastól, nem bántotta őket, csak télen. Ha nagy hó volt, a marhák benn voltak az akólban. Ha meggyöngült az idő, kieresztették őket. Minden őrizet nélkül jártak. „Azért meg kellett nézni napközben, merre vannak, mert volt olyan marha, hogy nem kereste meg a tanyát este.” (Andrásfalvy 1975. 359-360. oldal)

A lovaknak aklokat létesítettek, a marhák pedig éjszákánként az ún. telkeken pihentek meg. Az akólok készítéséről korábban volt szó. „Az ártéri legelőterület sajátosságából következik, hogy a jószág éjjeli és déli pihenőül szárazabb, tehát magasabb helyeket, gőrdőket keresett magának. Évszázadokon keresztül állásonként szolgáló magaslatok neve ebben a környezetben: telek. Vitathatatlanul a telek összetételű helynevekben, az ártér a szó elsődleges jelentését őrizte meg. Később ugyanis a jószágállástól megtermékenyített s fekvésüknél fogva is földművelésre kiválóan alkalmas helyeket művelés alá vették. Ez az ártérben is megtörtént, ahol kerti művelésben, szállítás, gyömolcsős- és káposztáskertekként, egész apró kis darabokra felosztva ismerünk rájuk a múlt század közepén készült kataszteri térképeken...

Hasonlóan neveztek e helyeket a Tisza mentén, pl. Tápai Rében a Kis Telek. Magas víz esetén a tápai jószág az évszázados jogszokás alapján Szatymaz határában legelt, és ott a Tápai állás volt pihenőhelye. Nem messze ettől találjuk a Farkitelek magaslatot. Fark Tápeval szomszédos magyar falu a XVII. század végén pusztult el. A két falu nyájának menedékhelye is szomszédos volt egymással a szatymazi határban. Telek és Állás ugyanazon helyet jelölt. Tulajdonképpen állásnak tekinthető a szállások akolja is, ahová a jószág éjszakára megtért, illetőleg telelt. Ezeket nem egyszer mesterségesen magasították, telkesítették, trágyás földjét pedig veteményesként hasznosították.” (Andrásfalvy 1975. 369-370. o.)

Az ártéri állattartás lényege tehát, hogy a jószág az ártéren csaknem teljesen magára hagyatkozva élt, csak éjszákánként, esetenként pedig csak telente tért vissza az ember által számára kialakított akólba, vagy magas víz esetén az ún. telekre, vagy állásra. Az állattartás feltételeit az ember nem a jószág helyhez kötésével, a mai értelemben vett háziasításával oldotta meg, hanem a „természetes környezet” megváltoztatásával, kedvezőbbé tételével, a konkrét esetben a fokrendszer működtetésével. Az állatok így természetes körülmények között szaporodtak, és a természetes kiválasztódás gondoskodott arról is, hogy a legegészségesebb és a legkitartóbb egyedek maradhassanak fenn. (Érdekes ezzel kapcsolatban megvizsgálni a nagyszarvú, fehér, magyar, parlagi marha eredetével kapcsolatos kérdéseket. E jószágok a kutatások szerint csak a honfoglalás után jelentek meg a Kárpát-medencében. Egyesek tudni vélik, hogy a kunokkal jöttek be, de ezt kevés adat támasztja alá. Andrásfalvy Bertalan véleménye szerint ezt a marhafajtát Magyarországon tenyésztették ki, bár mint írja, ennek ellentmond az, hogy a fehér marha csontozata igen hasonlít az őstulokéhoz. Ez azonban a természetes kiválasztódás során bekövetkezett „visszanesimítéssel” éppúgy magyarázható, mint azzal, hogy a fehér marha az őstulok háziasított változata lenne.) Az állattartás jellege tehát nagyon hasonlított a következőkben bemutatandó halászatéhoz, a cél mindkét esetben a vadon élő egyedek létfeltételeinek javítása volt.

(folytatjuk)

Papp Lajos

BARTÓK BÉLA KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT

Mottó: „Amikor az emberek majdnem elfelejtették a közepet keresni, újból megrázkódott a föld, és fölzengett a kagylókürtök figyelmeztető hívása.”
(A Zuni-índiánok teremtmésmítoszából)

Kérem az olvasót, hogy a most következő idézetek olvasásával ne siessen, tartson közöttük szünetet. „rágja” meg, „ernéssze” meg előbb az egyiket, mielőtt a másikat olvassa. Különösen vonatkozik ez József Attila verseire. Ezek olvasásakor eleven képek keletkezhetnek az olvasóban.

„A természet és szellem minden egyes megnyilatkozásának egyedüli feltétele és lehetősége, hogy a dolgok ellenpárjai kialakuljanak, és ebből következik, hogy minden ellentét magában foglalja azt a tendenciát, mely a dolgok egyesülésére vezet.”

(Giordano Bruno)

„A határon, örökkévalóság és múlandóság között, öskép és teremtmény között, az értelmi és érzelmi világ között, valamint mindenütt, mindkettő lényegében résztvéve és kitöltve a rést az egymást kerülő végek között – így – elhelyezve a természet horizontján – áll – az Ember.”

(Giordano Bruno)

SZÓLT AZ EMBER

Volt az ember. Járt, megállt, szétnézett,
Aztán azt mondta: Körtefa vagyok.
S gyökere lett a föld, dereka a magasság,
Lombja az ég
És körtét ettek a bogarak.
A madarak, az éhes csillagok.

Akkor tovább ment. Járt, megállt, szétnézett,
Aztán azt mondta: Szén és vas vagyok.
És csörömpölő acélműhelyekben
Tűzre dobta a nagy hegyeket,
Hogy a halállal és az új időkkel
Száguldják meg a versenyt dübörögve
Szédítő, karcsú expresszvonatok.

Shólt az ember, shólt, megállt és elment
S csak azt nem mondta, hogy ember vagyok.

(József Attila, 1924. júl. 17.)